

TOVERIJ EN POLITIEK ROND DE TROON VAN
LODEWIJK II VAN NEVERS, GRAAF VAN VLAANDEREN.
EEN MERKWAARDIGE AANKLACHT
(1327-1331).

door

Maurice VANDERMAESEN

Bij het onderzoek naar de rol die Artaud Flote, abt van Vézelay, als raadsheer van graaf Lodewijk II van Nevers in Vlaanderen speelde tijdens de jaren 1323 en 1324 stootten we op een merkwaardige tekst¹. Het zou gaan om een stuk uit een strafrechtelijk onderzoek tegen Flote gevoerd in 1331 en waarin hij werd beschuldigd van het aanwenden van toverij sinds 1323 om zich van de grafelijke gunst te verzekeren.

Deze in de Vlaamse historiografie onbekende bron bleef bewaard als afschrift in een inventaris van charters betreffende het graafschap Nevers, opgesteld in de 17e eeuw door een verder onbekend gebleven geestelijke nl. abbé de Marolles. Deze inventaris onder de titel van *Inventaire des titres de Nevers* berust in de Bibliothèque Nationale te Parijs waar we hem konden raadplegen². Aldaar bevindt zich ook nog de zeldzaam geworden uitgave van dit handschrift door G. de Soultrait uit 1873³. De Marolles had de gelukkige inval de volgens hem belangwekkende akten in volledig afschrift in zijn inventaris op te nemen in tegenstelling tot de overige summier analyses. Hiertoe behoort ook de voorliggende tekst.

We menen dat deze bron een heruitgave verdient niet alleen omdat ze een bevreemdend licht werpt op een intiem aspect van het leven van een vorstelijk personage, doch ook omdat ze in al haar naïviteit een bijdrage levert tot een beter begrip van het verschijnsel toverij in de middeleeuwen. We waarschuwen er echter voor dat de tekst geen origineel is en derhalve alle nadelen vertoont van een latere kopie m.a.w. met evidente leesfouten of weglating van woorden. De tekst werd bovendien in 1331 opgesteld waarbij passussen uit een oudere onderzoeksakte werden overgenomen en ingelast. Dit kwam de logische opbouw en de leesbaarheid niet ten goede.

Over de echtheid van de bron bestaat o.i. geen twijfel. De vermelding van historische gebeurtenissen, de betrokkenheid van bepaalde personages, de stijl en het taalgebruik wijzen op het auteurschap van een tijdge-

(1) M. VANDERMAESEN, Artaud Flote, abt van Vézelay en raadsheer van de graaf van Vlaanderen. Triomf en val van een hoveling (1322-1332), in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XLIII, 1989, p. 103-127.

(2) Bibliothèque Nationale-Parijs, Fonds Duypuy, deel 591.

(3) G. DE SOULTRAIT, *Inventaire des titres de Nevers de l'abbé de Marolles, suivi d'extraits des titres de Bourgogne et de Nivernois, d'extraits des inventaires des archives de l'église de Nevers et de l'inventaire des archives de Bordes*, Nevers, 1873, kol. 652-660.

noot. Vooral een specifieke feitenkennis valt op. Het verhaal over de manipulatie van het grafelijk zegel is hiervan een treffend voorbeeld ⁴: graaf Lodewijk bezat twee zegels - een groot zegel en een tegenzegel - waarmee hij aan de in zijn naam afgeleverde akten rechtskracht verleende. Deze zegels zouden in 1323 en 1324 berust hebben in de handen van Guillaume de Flavigny, een ridder uit het graafschap Nevers, waarna Guillaume d'Auxonne hem in 1325 in de functie van zegelbewaarder opvolgde. Maar toen graaf Lodewijk omstreeks 19 juni 1325 te Kortrijk door opstandige Vlamingen werd gevangen genomen vond men (= Auxonne?) in de vorstelijke bagage twee vervalste zegels terwijl de echte zegels door Flote en Grimaut gebruikt zouden zijn om er wederrechtelijk akten mee te zegelen en af te leveren. Ongeacht de onwaarschijnlijkheid dat Flote van de zegels misbruik maakte en dat de vervalsing slechts in juni 1325 - één jaar na Flotes ongenade - zou zijn opgemerkt, weet de auteur van onze bron inderdaad zeer goed dat Flavigny en Auxonne als zegelbewaarders optraden ⁵. Ook de doorslaggevende rol van koningin Johanna van Frankrijk bij de ongenade van Flote stemt met de werkelijkheid overeen ⁶.

Onze bron neemt een duidelijk loopje met de meest elementaire chronologie der feiten en gekende achtergronden. Dit vindt wellicht zijn verklaring in het ontstaan van de tekst, nl. uit procesmateriaal van 1327/1328, aangevuld in 1331 ⁷. Evenmin mag uit het oog worden verloren dat de aanklacht niet de bedoeling had objectief te zijn doch integendeel erop gericht was de schuld van Flote en Guy Grimaut, een ridder uit het Nivernais, zijn avontuurlijke compagnon, overtuigend aan te tonen.

De aanklager verklaart zelf zijn bedoeling in de aanhef van de tekst nl. enerzijds aantonen dat Flote en Grimaut erin slaagden om met ongeoorloofde middelen het huwelijksleven van graaf Lodewijk en van gravin Margareta gedurende een zekere tijd grondig te verstoren; anderzijds dat beiden de graaf vervolgens dermate beïnvloedden dat ze zich ongehinderd konden verrijken en overgeven aan machtsmisbruik ⁸.

In onze vorige bijdrage over Flote hebben we gemeend het tweede deel van deze aanklacht te kunnen ontzenuwen of minstens te hebben aangetoond dat de aangehaalde misdrijven fel overtrokken waren. Het misbruik van het grafelijk zegel om zichzelf delen van het grafelijk patrimonium toe te kennen lijkt ons onmogelijk omdat dit een aantal medeplichtigen in de kanselarij veronderstelt bij de aflevering en de registratie van de betrokken akten.

"Guy Grimaut en de abt bewaarden de grafelijke zegels en gebruikten ze bij het afleveren van grafelijke akten en zij (= Grimauts moeder) bekende dat de abt en Guy aldus volmacht bezaten om het graafschap Nevers en de baronnie

(4) Zie bijlage, regels 167-174.

(5) M. VANDERMAESEN, Auxonne, Guillaume d', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 8, Brussel, 1979, kol. 8-14.

(6) M. VANDERMAESEN, *Artaud Flote*, p. 118-120.

(7) IDEM, o.c., p. 122-123.

(8) Zie bijlage, regels 4-8.

van Donzy te verpanden, weg te schenken, te verkopen en te vervreemden, zodat ze door dit optreden het vertrouwen van de graaf schonden" (bijlage, r.161-166).

"De abt en Grimaut verkochten delen van het grafelijke domein (patrimonium) en lieten zich voor elke grafelijke beslissing in Vlaanderen rijkelijk vergoeden, tot een bedrag van 1400 ponden van Parijs.

De abt en Grimaut verduisterden 50.000 ponden ten nadele van de graaf o.a. door het zegelen van verkoopakten van grafelijke bezittingen en het afleveren van privileges buiten diens medeweten." (bijlage, r.198-204)

We vonden geen enkel getuigenis van deze manipulatie in de nog bewaarde oorkonden en cartularia van deze periode. Anderzijds was het verduisteren van het aandeel van bepaalde steden in de Transportrente ten nadele van de grafelijke schatkist een volkomen ongegronde beschuldiging, een moedwillige vervalsing van de waarheid. Flote was immers reeds van het politieke toneel verdwenen toen de zogezegd verduisterde bedragen aan de grafelijke schatkist werden overgemaakt. We wijzen tenslotte op de enigszins gewaagde beschuldiging als zou Flote door zijn politiek optreden in Vlaanderen vanaf 1323 verantwoordelijk zijn geweest voor het uitbreken van de opstand van Westelijk Vlaanderen (1323-1328) en bovendien voor het uitmoorden van een groot deel van de Vlaamse adel⁹. Erger kon het niet. En toch...

Flote en Grimaut konden ongehinderd hun gang gaan omdat de enige hinderpaal voor hun plannen, de graaf van Vlaanderen, een willoos werktuig in hun handen was geworden. Voordien moest echter gravin Margareta als ongewenste derde worden uitgeschakeld, d.w.z. dat een diepe onenigheid het echtelijk leven van Lodewijk en Margareta onmogelijk zou maken, deze laatste uit het hof zou verdwijnen en de weg vrijlaten voor Flote, groot favoriet van de graaf. Zwarte kunst was het aangewezen middel om dit doel te bereiken. Althans zo wil de aanklacht ons doen geloven.

Deze constructie ontsproot uit een rijke doch sluwe verbeeldingskracht. Ze verborg echter een onmiskenbare realiteit. Graaf Lodewijk werd immers op 22 juli 1320 als waarborg voor de toen gesloten Frans-Vlaamse verdragen in de echt verbonden met de 8-jarige Margareta van Frankrijk, dochter van koning Filips V en van koningin Johanna van Frankrijk¹⁰. Voor zover bekend draaide een eerste echtelijk samenzijn in 1324 in Nevers uit op een slaande ruzie waarop Margareta terug naar haar moeder in de Franche-Comté vertrok¹¹. Een nieuwe poging in oktober 1327 liep even rampzalig af. Toen bovendien bleek dat Lodewijk zijn echtelijke plichten niet kon nakomen¹² poogde men de oneer te voorkomen en

(9) Zie bijlage, regels 190-197.

(10) H. VAN WERVEKE, *Lodewijk, graaf van Nevers en van Rethel, zoon van de graaf van Vlaanderen (1273?-1322). Een miskende figuur*, [Med. v.d. Kon. Vl. Ac. v. Wet., Lett. en Sch. K. v. B., Kl. d. Lett., Jg. XX, 1958, nr. 7], Brussel, 1958, p. 56.

(11) A.D.N., B 410/5830: "nous li fesimes pluseurs gries et durtés".

(12) A.D.N., B 1562, f° 134 v°: "causa et spe uxoris cognoscendere in quo jam defecerat et ibi paratam uxorem invenisset nec cognoscere potuisset"; A.D.N. B 410/5830: "tant et si longuement comme l'empeschement de couple charnel sera et durra entre nous et nostre dicte compaigne".

werd de verklaring in toverij en zwarte kunst gezocht. Flote, sympathisant van Robrecht van Artois en derhalve vijand van koningin Johanna en van gravin Mathilde van Artois, werd als brein achter het complot ten tonele gevoerd, terwijl Grimauts moeder de rol van toverkol toebedeeld kreeg.

Moeder Grimaut bekende dat *“de abt van Vézelay onder de invloed en de druk van koningin Johanna van Frankrijk zijn functie van zegelbewaarder van graaf Lodewijk verloor. Flote en Grimaut vertrokken dan uit Gray-sur-Saône, verblijfplaats van gravin Mathilde van Artois en van koningin Johanna van Frankrijk in de Franche-Comté, naar de woning van Grimaut te Lantilly (Nevers) waar ze in het gezelschap van twee monniken een kamer binnengingen. Terwijl de monniken een kruidenmengsel bereidden sprak Flote in het Latijn een aantal bezweringen uit waarvan vrouw Grimaut niets begreep. Niettemin hoorde ze zeggen: Spijs de wil van koningin Johanna van Frankrijk zal dit mengsel het samenleven van graaf en gravin verhinderen zolang wij dat wensen”* (bijlage, r.65-74).

Op een andere plaats verklaart de vrouw *“zonder daartoe gedwongen te zijn dat omstreeks het jaar 1327 de abt van Vézelay zich naar haar woning te Lantilly begaf met de vraag om door haar tussenkomst evenzeer van Lodewijks gunst te kunnen genieten als haar zoon Guy.*

Op Flotes verzoek haalde zij een viertal soorten kruiden te voorschijn, geplukt op de vooravond van Sint-Jansmis (24 juni), kookte ze en onder de aanroeping van O.-L.-Vrouw en de H. Geest bezwoor ze dit preparaat om de grafelijke gunst ten bate van Guy, haar zoon, te bestendigen”. (bijlage, r. 41-55) Na het voorschrift om de graaf tot driemaal toe hiervan een portie te doen slikken volgde nog het slachten van een gaai en het eerder verwarde verhaal van het begraven van het dier onder de drempel van Grimauts slaapkamer.

Beide delen van de aanklacht verwijzen naar crisisperiodes in de betrekkingen van graaf Lodewijk met zijn echtgenote en met haar familie. De eerste aanval tegen Flote greep plaats omstreeks september 1324 toen hij zich op klacht van koningin Johanna bij paus Johannes XXII te Avignon moest gaan verantwoorden¹³. Het ontnemen van de bevoegdheid van zegelbewaarder is een bewijs van Flotes politieke ongenade. Vervolgens was er de opnieuw falende viriliteit van Lodewijk op 16 en 17 oktober 1327, waarvoor Flote andermaal als schuldige werd nagewezen.

De aangewende middelen, zowel om de grafelijke gunsten voor Flote te bestendigen als om Lodewijks potentie bij gravin Margareta te neutraliseren, stammen uit het gekende arsenaal van de ideale toveraar¹⁴.

(13) M. VANDERMAESEN, *Artaud Flote*, p. 118-119.

(14) Standaardwerken blijven J. HANSEN, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung*, München-Leipzig, 1900, en IDEM, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn, 1901. Aan te vullen met: *Materials Toward a History of Witchcraft*, collected by H.C. LEA, I, uitg. A.C. HOWLAND, New-York en London, 1957; J.B. RUSSEL, *Witchcraft in the Middle Ages*, London, 1972, en een synthese van het strafrechtelijke aspect van hekserij door R. KIECKHEFER, *European Witch Trials. Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*, London, 1976.

Wij vatten ze hier samen:

- bereiding van een kruidenmengsel vergezeld van bezweringen (2X);
- doden van een gaai en verbergen van het karkas onder een deur-drempel;
- aanroeping van een duivel genaamd Balconbufs;
- tegenbezwering om de uitwerking van het mengsel te beëindigen, ditmaal met aanroeping van drie duivels nl. Bauconbeuf, Barraban en Bertion.

Deze middelen vinden duidelijk hun plaats in de moderne opsplitsing van toverij in categorieën naargelang de werkwijze, poeders en drankjes, magische beelden, bezweringen en aanroepingen, of naargelang de gezochte uitwerking, lichamelijk letsel, liefdesmagie of weerbeïnvloeding¹⁵. In voorliggend geval ging het duidelijk om het stimuleren van een afkeer van de echtgenoot t.o.v. één enkele vrouw, zijn echtgenote, en het opwekken van sympathie jegens derden nl. Flote en Grimaut. Het spreekt vanzelf dat de gebruikte ingrediënten en een verkeerde dosering voor het slachtoffer nare gevolgen konden hebben, gaande van ziekte en overlijden tot, in Lodewijks geval, een langer dan verwachte impotentie. Althans indien de lezer zelf geloof hecht aan het procédé.

We wijzen er tenslotte nog op dat de bestraffing van toverij (*incantatio*, *sortilegium*) in de middeleeuwen relatief licht uitviel: excommunicatie en/of verbanning. Bedreigingen tegen vooraanstaanden zag men echter niet door de vingers, wat de terechtstelling van Grimauts moeder verklaart¹⁶. Flote kon in 1327, net zoals in 1324, zijn huid redden vermits hij in 1331 nog steeds als abt van Vézelay vermeld werd¹⁷. De afloop van het onderzoek in 1331 is ons niet bekend, evenmin als het verdere lot van Flote.

De aangeklaagde “feiten“ horen grotendeels thuis in de categorie van de zogenaamde “witte“ magie en hebben met hekserij of “zwarte“ magie en de inhoud die deze term in de 16de eeuw bezat niets te maken. Essentiële kenmerken van de latere heksenwaan zijn nog niet aanwezig, zoals diabolisme, d.i. rituelen en de specifieke aanbidding van de duivel op zich, meestal gepaard met het sluiten van een pact. Ook de sabbath ontbreekt. Anderzijds zijn bedoeling en aangewende middelen gemeenschappelijke elementen in de beoordeling van hekserij en toverij (= sorcery, sorcellerie, magie). In de voorliggende zaak gaat het inderdaad om het *buitengewone* en *bovennatuurlijke* van de daad en van de middelen, waarbij de opgeroepen krachten noch verklaarbaar noch waarneembaar zijn, en de bedoeling

(15) KIECKHEFER, o.c., p. 48.

(16) *Materials*, p. 140-141, 163-169; R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, [Verh. Kon. Vl. Ac. v. Wet., Lett. en Sch. K. v. B., der Lett., nr. 19], Brussel, 1954, p. 84, vermeldt in Vlaanderen verbanningen tot 7 jaar en geldboeten.

(17) A. COULON en S. CLEMENCET, *Lettres secrètes et curiales du pape Jean XXII (1316-1334) relatives à la France*, dl. IX, nr. 4643, p. 85-86.

hebben het slachtoffer te *schaden* ¹⁸. Men zal wel opmerken dat Flote en Grimaut een aantal bezweringen uitspraken (in het Latijn) waarbij echter geen *invocatio* of aanroeping van de duivel aangetoond kon worden. Alleen Perrenelle sprak de namen van de te hulp geroepen duivels uit.

De hier besproken toverijpraktijken passen wonderwel in een zogenaamde golf van zwarte- kunst-hysterie die in het bijzonder het Franse hof tijdens het eerste kwart van de 14e eeuw (1305-1331) in zijn greep had. We vermelden slechts het ophefmakend proces tegen de Tempeliers (1306-1314), de terechtstelling van Enguerrand de Marigny (1315), de beschuldigingen tegen kardinaal Francesco Gaëtani (1316), het proces (en de vrijspraak) van gravin Mathilde van Artois verdacht van medeplichtigheid aan de dood van Lodewijk X (1317). Een Jeanne de La(nt)illy (!) werd verdacht van kwade toverij ten aanzien van Karel van Valois (1319), in 1327 (!) verschenen enkele clerici voor hun kerkeklijke rechters wegens beeldbezwinging tegen koning Karel IV, om tenslotte te eindigen met twee processen, tegen Robrecht van Artois en tegen Flote en gezellen, beiden beschuldigd van moordpoging en toverij tegen de persoon van Filips VI van Valois in 1331 ¹⁹.

De beschuldiging van magie of toverij was in deze periode uitgegroeid tot een handzame techniek om politieke tegenstanders uit te schakelen of in verlegenheid te brengen. De vlotte aanvaarding van de beschuldiging en de vervolging ervan waren een gevolg van de heersende politieke instabiliteit in Frankrijk: de drie zonen en opvolgers van Filips IV de Schone overleden na een ongewoon korte regeerperiode wat de geruchten over een onnatuurlijk overlijden in de hand werkte. Bovendien ontpopten paus Bonifatius VIII en vooral paus Johannes XXII zich als verwoede heksen- en ketterjagers. Flote moest dit tot zijn schade ondervinden. Onder Filips VI van Valois en Benedictus XII keerden stabiliteit en gematigdheid terug en verdwenen de politieke toverij-processen ²⁰.

Slechts vanaf het einde van de 14e eeuw groeide de overtuiging dat de uitwerking van toverij slechts kon slagen mits aktieve tussenkomst van de duivel, wat zal evolueren tot de demonologisering van de toverij (hekserij).

(18) KIECKHEFER, o.c., p. 5-9.

(19) ID., o.c., *Calendar of Witch trials*, p. 108-112; *Materials*, p. 221-222.

(20) KIECKHEFER, o.c., p. 10-16.

Bijlage.

[1331]. Lijst van aanklachten tegen Artaud Flote, abt van Vézelay, en Guy Grimaut, ridder, beschuldigd van magie om de gunst van Lodewijk II van Nevers, graaf van Vlaanderen, te behouden, en misbruik van de aldus verworven politieke invloed.

Afschrift 17de eeuw, Parijs, Bibliothèque Nationale, Fonds Dupuy, deel 591. Uitgave G. De Soultrait, *Inventaire des titres de Nevers de l'abbé de Marolles, suivi d'extraits des titres de Bourgogne et de Nivernois, d'extraits des inventaires des archives de l'église de Nevers et de l'inventaire des archives de Bordes*, Nevers, 1873, kol. 652-660.

1. Ce sont les mauvestiez dont sont coupables Arnaud Flates, abbez de
2. Vezelay et Guy Grimaux, chevalier, lesquels pris et detenus en prison au
3. Chastelet à Paris, baillé par maniere d'avis.
4. Et premierement ils ensorcelerent le comte de Flandres en deux manieres:
5. l'une que ledict Comte ne povet connoistre charnellement la comtesse de
6. Flandres, sa femme, l'autre que ledict Comte ne se pouvoit departir de
7. leur amour, ne faire autre chose que leur volonté ainsi comme il appert
8. clerement par les faits ci dessous escrits.

9. Item lesdits abbé et Guy Grimaux estoient juré et sermanté audit Comte de
10. son bienfait et de son mariage, lequel promit, et garderent malmesement,
11. quar liditz abbez dit audit Comte plusieurs fois que laditte Comtesse
12. nestoit pas bien née bonne de son corps ne prude femme, seullement pour
13. luy oter de samour.

14. Item quand laditte Comtesse vint premierement à Donzy avec ledit Comte,
15. laditte Comtesse amena avec lui plusieurs personnes bonnes et
16. convenables, mais ledit abbé, du conseil dudit Grimaux, les en fit
17. envoyer, et disoit ledit abbé audit Comte que si il le prioit demander
18. les gens et en appert du contraire que ledit Comte nen fit riens.

19. Items requit ledit abbé audit Comte et Comtesse, dou conseil et pourchaz
20. doudict Guy Grimault, que ils habitassent ensemble en la presence dudit
21. abbé.

22. Item ledit Grimaux fut a Audenarde, et la hut en la ville un clerc qui
23. ferit un vallet du compstel et le bleça, mes ledit blecié nen morut mie,
24. encore garit sennenment de celle bleceurre, et ledict clerc, que cely
25. avoit blecié, se bota en un monastere, et li ami dudit blecié sen
26. allerent vers ledit Grimault et accorderent audit Guy Grimault a la
27. somme deux cent livres parisis, mes ledit Grimaux fit morir ledit clerc
28. desusdit, lequel Grimaux alla audit moustier et prit ledit clerc et geta
29. hors de la franchise ou il estoit, et l'ammena par l'argent desusdit
30. qu'il avoit heu. Et tantost ledit Grimault, sans luy faire iugement, fit
31. coper la teste audit clerc en sa presence, combien que li bleciez ne fut
32. pas mort; et ce fist à tort et sans cause, si comme dessus est dit.

33. Item pourchacerent lidits Guys Grimaux et abbez et en firent tout leur
34. pover autemps que messires de Valois, que Dieu absolve, estoit en
35. Gascongne, et que messires infens d'Hespaigne y alla; que lidits Guys

36. et abbes menerent ledit Comte jusques a Ollieu et le cuiderent mener
 37. jusques en Angleterre, affin de allier ledit comte au roy d'Angleterre
 38. contre le roi Charles, dont Dieu ait lame, et firent garnir les
 39. passages, les chemins et avenues des ports de grands chevaux, mais ledit
 40. Comte, contre leur volonté et malice, sen retourna comme il plut a Dieu.

41. Item Perrenelle, mere dudit Guys Grimault, sans force et sans
 42. contrainte, connut et confessa que, environ l'an vingtsept, avoit heu un
 43. an que son dits fils fut chevaliers, l'abbé de Vezeley vint a Lantilly
 44. en leur hostel, et dit a laditte Perrenelle: Je vous pry que vous foites
 45. tant que l'amour de monsieur le comte de Nevers et de moy soit aussi
 46. grant comme elle est de luy et de monsieur Guy vostre fils.

47. Item que lours appella liditz abbé de Vezeley ledit Guy Grimault, et
 48. demanderent a laditte dame se elle avoit nulles bonnes herbes, et elle
 49. dit oil, que elle en avoit de bonnes, qui avoient esté cueillies la
 50. veille de la Saint Jean, et ils li en demanderent; et elle en donna de
 51. quatre paires, cest a scavoir: jeuchet, ysope, mante et hermise, et dit
 52. que, en bouillant lesdites herbes, elle avoit dit telles paroles: Herbe
 53. je te cueille en l'honneur de la Vièrge Dame et dou Saint-Esprit, et te
 54. coniuere que lamour de mons. le comte de Nevers soit tousiours
 55. perpetuelle a mon fils.

56. Item que quand elle leur hot baillé ces herbes, elle leur dist: Allez et
 57. portez ces herbes par devers le Comte et li en donnez a manger deux fois
 58. ou trois.

59. Item que, avant qu'il se partissent, elle leur dist: Vees cy qui fera la
 60. besongne, et lours elle prit un gay et le prist entre ses mains, et
 61. lidits Guy li cōpa la teste et l'emporta.

62. Item que, en la presence dudit Guy, elle enterra le jay dessous le seaul
 63. de lhuys de la chambre ou elle gisoit, et mit le jay en un teest de pot,
 64. avec lesdittes herbes, et par dessus un drapel blanc.

65. Item laditte dame cognut que, quand madame la raine Jeanne hot oté les
 66. sceaux a l'abbé de Vezeley lidits abbez et Guys se partirent de Greil
 67. sur Saone et s'en vindrent à Lantilly, et entra ledit Guy premier et li
 68. dits abbez avecques deux moignes en sa compagnie, entrèrent en la
 69. chambre dessus le portaul, et prist ledit abbé un livret, et li moine,
 70. un pot de planc et commencerent a broyer herbes, et l'abbé lisoit et
 71. coniueroit, mes elle nentendoit pas le coniuement parceque les parolles
 72. estoient en latin, fort tout quelle oit qu'ils disoient: En dépit de la
 73. reine Jeanne, nous ferons tel broet que li contes de Flandres ne gerra
 74. point a la Comtesse, fors que par nostre volanté.

75. Item que lidits abbez mist ces herbes en pot ou elles furent broyees, en
 76. ses coffres, et estoit li pots couvert de ung couvercle destain et dit
 77. quelle mettroit bonne poine affere le premier enchantement quand l'amour
 78. de mons. le Conte, de l'abbé et dou dit Guy fust conioincte, et feroit
 79. tout ce que ly empeschement par quoy li Contes ne povet avoir affere a
 80. madame la Comtesse sa femme cesseroit.

81. Item que, depuis, laditte Perrenelle confessa que li empeschement que
82. comme [.....] ne povet affere a madame la Comtesse sa femme ne habiter
83. charnellement soit hotez et les choses bien mises a point, et qu'il
84. consent quelle donnast onques a monsr Artout Flotte, abbé de Vezelay, ne
85. quelque chose quelle deist onques lempeschement dessusdict ce ne fut
86. onques santtacion ne sa volenté que li empeschement durrast plus de
87. deux iours ou de trois, si comme elle disoit.

88. Item laditte Perrenelle confessa que l'abbez avoit pechié davoit tant
89. fait durer ledit empeschement, et que l'on l'amenaast a sa maison a
90. Lantilli, et elle feroit tant que li empeschement cesseroit, et que
91. messires li Contes auroit affere a madame la Comtesse sa femme
92. charnellement.

93. Item que elle fut menée en saditte maison, et li diist ben quelle
94. entendist en la besongne par quoy elle estoit venue; elle repondit
95. quelle estoit trop travaillée de chevochier, que l'on la laissast un
96. petit reposer, et quand elle seroit reposée, elle feroit tant que la
97. besongne de monsr le Conte et de madame la Comtesse se feroit.

98. Item que elle confessa telles parolles: Seigneurs ie palleray
99. premierement dou jay a qui mes fils copa la teste et l'emporta, et doit
100. estre li corps porry et toutes voyes querez sous ce seaul bien
101. emparfont, quar il i a bien quatre ans quil y fut mis environ deux pies
102. ou trois emparfont, et que la poudre que l'abbez li avoit baillée
103. enveloppée en un drapel lie de fillet blanc, y devoit estre, que l'abbé
104. ly avoit deffendu quelle ne lostaat iusques il li remandaast.

105. Item qu'elle confessa que puis qu'elle estoit venue et un po reposee,
106. elle n'avoit cessé jour et nuit comment li empeschement de monsr le
107. Comte et de madame la Comtesse sa femme fut hosté.

108. Item que, parce que auqun la pressoient quelle dissist la maniere de le
109. hoster, elle repondit: Je ne scay que vous volez; ne vous dotez que la
110. besongne ira bien, mes puis que ensist et quil voloient quelle leur
111. dist ce que elle avoit fait, et que deporter ne se voloient, elle
112. confessa qu'elle avoit appelé les ennemis qui li avoient aidé,
113. especialement a Balconbufs, et que onques fame ne fust si tormentee
114. quelle estoit.

115. Item que elle confessa en cette maniere: Il faut que messires li Conte
116. se aille baignier en une riviere corant contre le fil de l'eaul, son
117. membre en son poing, et ensist le face par trois foy, et veraymant, se
118. onques heust naturel, hot onques affere a fame charnellement, messires
119. le fera a madame, parmi ce que iay fait et dit.

120. Item que depuis elle fut pressée de enseignier la maniere de fere
121. l'empeschement et dou despecier.

122. Item que elle repondit: Seigneurs de maniere de fere, ne vous puet il
123. pas nontchaloir en disant quelle ne cuidoit pas que li empeschement
124. deust durer plus de deux iours ou de trois, et tout ce que avoit esté
125. fait avoit esté fait a le requeste de labbé.

126. Item que depuis il fut requis a laditte Perrenelle qu'elle leur dist la
 127. maniere dou depecier; apres auqune de difficulté, elle repondit en
 128. cette maniere: Jay appellé Monseigneur pour quinze fois, et dit quinze
 129. Pater noster et quinze Ave Maria, et pour quinze fois iay appellé
 130. Balconbufs, et ai dit: Va de par Dieu qui te conduye, et te doint bien
 131. habiter en ton solaz et en ton deduit, et autres parolles quelles ne
 132. voest pas dire.

133. Item elle leur montra le lieu ou li jay avoit esté enterrez, et lors
 134. ils quirent tant qu'ils trouvent en tout trois pies en parfond, un os et
 135. plusieurs plumes qui sembloient estre de col de oiseau.

136. Item en mut de costé, ils trouverent un drapelet et dou fil blanc, et
 137. lours elle leur dist qu'ils avoient tout trouvé et que ce estoit li
 138. drapelets que l'abbez li avoit baillié, et que la poudre estoit gaste
 139. et choite a terre.

140. Item que depuis, en la presence dou comte de Flandres, elle congnut les
 141. choses dessusdites, et li demanda lidis Conte se il convenoit qu'il
 142. entrast en l'eaul par trois fois en un jour ou en trois, et elle li
 143. respondi qu'il convenoit qu'il fust par trois iours continues et
 144. ensuivant l'un apres l'autre.

145. Item il li fut demandé se elle oseroit raconter ces choses par devant
 146. ledit abbé, elle respondi qu'oil et que elles estoient véritables, et
 147. se il estoit present, elle li dissist plus et pis qu'elle ne faisoit.

148. Item que a hoster et despecier ledit empeschement, le dimanche avant la
 149. Magdelaine, en la maison de Lantilly, elle commença a appeller de
 150. nuit, en voillant, les deables dont li noms s'ensuivent: Bauconbeuf,
 151. Barraban et Bertion, et ne viendrent pas en personnes mais en figures,
 152. et qu'ils hostessient l'empeschement en la maniere que promis ly
 153. avoient.

154. Item qu'elle confessa qu'elle n'auoit pas dit la maniere de
 155. l'invocation en trois iours, et que ung clerks, que lon appelloit
 156. maistre Guy de Guipi, ly avoit apris.

157. Item que, les choses dessusdites, elle persevera iusques à la mort, et
 158. n'est pas chose semblable qu'elle eust ensist encuse son fils se il ne
 159. fust verité et sur le point de la mort, quand elle fu pressée dou feu,
 160. elle dist: Delivrez moi de par deables, et ensist morust.

161. Item lidits Guy Grimaus et abbez portoient les sceaus dou dit Comte et
 162. seelerent lettres que lidits Contes volist et confessoit que lidits
 163. abbez et Guys avoient puissance de engagier, donner, vendre et alier
 164. la conté de Nevers et la baronnie de Donzy, et, en ce faisant, ils
 165. commetiroient parjure, mauvestié et deception audit Comte leur seigneur,
 166. a qui ils avoient [...].

167. Item lidits Comtes avoit son grand seel et contreseel, lequel portoit
 168. Guillaume de Flavigny, ne nuls autres seaulx ne cuidoit avoir lidits
 169. Comtes, lesquels seaulx fit bailler lidits Comtes a mons. Guillaume

170. d'Auxonne, son chancelier, mes quant lidits Contes fut pris à Courtray,
171. l'on trova es coffres que lidits abbez et Grimault avoient esté metre
172. et garder un autre grand seel et contreseel esdits coffres, dont ils
173. pouvoient seeler, et enseelerent moult de letres, a desschue doudit
174. Conte.
175. Item firent lidits abbez et Guys Grimaus, et pourchacerent que lidits
176. Contes se obligea par lettres et autrement, a personnes esuelles
177. lidits Contes nestoit mie tenus par argent, que lidits abbez et Guy en
178. avoient par ainciz acquits grace des gens, plus que par la grace et
179. profit doudit Conte, et lesquelles personnes a cui fust obligié lidits
180. Contes seront bien declarees.
181. Item, pour decevoir ledit Conte et par courir leurs malvais faits et
182. leur malvaie volanté, lidits abbez et Guys aloignerent les amis doudit
183. Comte et mirent ledit Comte si mau de ses amis charnels que nus plus
184. ne povet; c'est assavoir la mere doudit Comte, la soeur doudit Comte,
185. ses oncles, ses cousins, la Comtesse mesme, la reine Jeanne, la
186. comtesse d'Arthois et tous ceux de son parantage.
187. Item deffendoient lidits abbez et Guys a toutes les gens doudit Comte
188. que en nulle maniere ne laissassent venir laditte Comtesse par devers
189. ledit Comte et les menaçoient se ils faisoient auqune.
190. Item lidits abbez et Guy se ralièrent au commun de Bruges contre les
191. gentilshommes, les bourgeois et contre hommes dou pais, et firent et
192. pourchasserent malicieusement telle dissension entre eux que le menus
193. communs se esmeut de telle maniere que li gens bourgeois de la ville
194. s'en allerent et fuirent dou pays, et li gentilshommes furent tuit tuez
195. et occis pourquoy contre les mescheifs et escandres en Flandres depuis
196. l'an 23 tant contre le roy de France, comme contre ledit Comte, et
197. est [.....].
198. Item lidits abbez et Grimaus vendirent le propre heritage dou dit
199. Comte, et nestoit mie mestier ni nécessité en Flandres dont ils eurent
200. quatorze cent livres paris, qu'ils mirent par devers eux.
201. Item li dits abbé et Grimaus ont heu plus de cinquante mille livres et
202. ont tenu autant de dommaiche audit Conte, pour sceler lettres de vente
203. de la terre dou dit Conte qu'il eut vendue, donné plusieurs libertez et
204. franchises en Flandres audesseu dudit Conte et a son grand dommaiche.
205. Item une provande vaquoit a Courtray, que lidits Conte de son droit
206. povet et devoit donner, lidis abbé et Guys Grimaus pourchacerent par
207. trois cents florins que Grimaus en hats que lediz Conte la donna a ung
208. clerc qui enssit avoit marchandé a eux si comme dessus est dit sans ce
209. que ledits Conte se hust riens de celle malvесе marchandise.
210. Item lidits abbez avoit singes cinq ou six en sa chambre environ li,
211. et quand il alloit par le pais, il les faisoit porter aveques li et les
212. fit venir en sa maison de Dornecy, et disoit lors que ce estoient
213. deables prins. Et toutes ces choses et malvestiez que lidis abbes ha
214. faites et en quoy persevere, et tous les secrez doudit abbe est
215. consentant lidis Guy Grimaus.

216. Item lidits abbes, et Guys furent à Cortray et vindrent audit abbé
 217. bourgeois de la ville qui voloient mal a un clerc de laditte ville de
 218. Cortray, et marchanderent audit abbé, et a une grande somme d'argent
 219. que l'abbez et lidits Grimaus heurent por fere morir ledit clerc, et
 220. lidits abbes manda ledit clerc que il venist paller a li; :liqueulx
 221. clerks vint assez toost en l'hostel doudit abbé, et aussitoost comme
 222. lidit clerc fust entrez audit hostel de labbe, li valet de l'abbé qui
 223. gardoit la porte, ferma laditte porte, et tantoost li, aveques autres
 224. des gens doudit abbé, prirent ledit clerc et celi clerc tuerent,
 225. occirent, et detrancherent, vehant et sachant ledit abbé et Grimault
 226. qui ce faisoient fere par argent, si comme dessus est dit.
227. Item depuis un vallet fut pris en Flandre appele Joiregneu, fils a la
 228. Laitondiere, liquels estoit vallet audit Guy Grimaus, et l'avoit servi
 229. l'espace de trois ans et plus, liqueulx conut et confessa, et y
 230. persevera jusques a la mort, que lidits abbé et Grimaux l'avoient
 231. envoyé en Flandres pour regarder la voye et la maniere et espier quand
 232. il pourroit empoisonner le comte et comtesse de Flandres, et lidits
 233. abbé et Grimaus li devoient bailler les poisons et baillèrent audit
 234. vallet douze florins de Florence pour ses depens, et apres ce qu'il
 235. avoit fait celi office, li dit Joiregneus se devoet retourner par
 236. devers ledit abbé et Grimault, et lidit abbé ly avoient promis ly fere
 237. riche homme a tousiours, comme ledit Joignereus connut publiquement a
 238. la mort par devant tous.
239. Item que de toutes les choses dessus dittes est voix et commune
 240. renommée en la conté de Flandres, en la conté de Nevers et en la
 241. baronnie de Donzy.
242. Item que de toutes les mauvestiez dessus dittes et dautres qui ne sont
 243. pas escrites, et de si grand quantité que nombre y fault, ont esté et
 244. sont lidits abbes et Grimaux convaincus, et ce sera trouvé par
 245. prestres, par clerks, par chevaliers, escuiers et bourgeois, et par
 246. instruments et tabellionages suffisamment faits sur ce publiquement et
 247. notoirement.